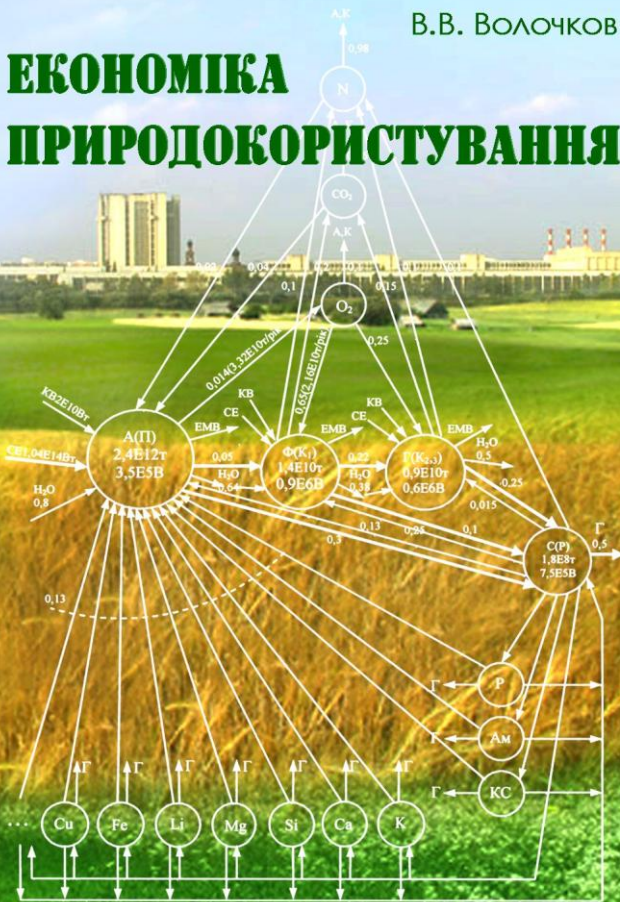

Т.П. Блажкевич,

В.В. Волочков

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Т.П. БЛАЖКЕВИЧ, В.В. ВОЛОЧКОВ

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України як навчально-
методичний посібник для студентів економічних
спеціальностей вищих навчальних закладів*

ЖИТОМИР
2008

ВИДАННЯ "ЕКОНОМІКА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ" (АВТОРИ БЛАЖКЕВИЧ Т. П.,
ВОЛОЧКОВ В. В.) ПОСІЛО ПЕРШЕ МІСЦЕ НА ПЕРШОМУ
ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ КОНКУРСІ ВИДАНЬ ДЛЯ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ "УНІВЕРСИТЕТСЬКА КНИГА -
2010"

УДК 504.062.2 : 330.15
ББК 65.9(4 Укр)28я73
333 П
Б 68

*Гриф надано Міністерством освіти і науки України
Лист № 1.4/18-Г-157 від 21 січня 2008 р.*

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного агроекологічного університету (протокол № 1 від 29.09.2006 р.).

Рецензенти:

А.Т. Опря – доктор економічних наук, професор;
Є.І. Ходаківський – доктор економічних наук, професор;
О.М. Царенко – доктор економічних наук, професор.

Блажкевич Т.П. Економіка природокористування:
Б 68 навч.-метод. посіб. / Т.П. Блажкевич, В.В. Волочков. –
Житомир: Вид-во “Житомирський національний
агроекологічний університет”, 2008. – 424 с.

ISBN 978-966-8706-34-9

У посібнику розглянуті умови виникнення, концептуальні та науково-методологічні основи економіки природокористування, необхідність, напрямки та шляхи її трансформування в екологічну економіку. Систематизуються еколого-економічні постулати, фактори та ефекти ресурсокористування, індексні та інтегральні показники якості природних ресурсів. Викладено основні концептуальні положення екологічної економіки, її методичне забезпечення, фінансово-економічні механізми ресурсокористування.

Економіка природокористування з основами екологічної економіки призначена для викладачів, аспірантів, магістрів, а також студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ISBN 978-966-8706-34-9

© Т.П. Блажкевич
© В.В. Волочков
© ЖНАЕУ

Вступ

Негативні наслідки антропогенного впливу на навколишнє середовище в глобальному масштабі є настільки значними, що призводять до численних екологічних та економічних криз. Їх проявом є кардинальні зміни навколишнього середовища, що загрожують життю людини, негативно впливають на розвиток суспільства, генетичний фонд, енергетичні, матеріально-сировинні ресурси, демографічні та інші процеси. За сучасними оцінками, протягом історії свого існування людство зруйнувало 2 млрд га родючих земель, що перевищує площу нині оброблюваних угідь; укрита лісами територія за 50–70 років скоротилася вдвічі (з 50 до 25 млн км²), а за останні 40 років площа вологих тропічних лісів зменшилася ще більше, хоча саме там сконцентровано значне біорізноманіття – генетичний фонд планети.

Зменшення лісів, перевипас худоби на пасовиськах, масштабне розорення земель спричиняють значні зміни кругообігу елементів у природі, який є основним процесом забезпечення життя на планеті. Саме цим визначається суттєве збільшення площ пустель, швидкість якого становить у середньому 6 млн га/рік. Разом з тим понад 20 млн га земель знижують урожайність через ерозію при швидкості росту населення 85 млн чол./рік.

Під час переробки сировини утворюється багато нових сполук, причому людина може синтезувати близько 10 млн речовин та виробляти у значних обсягах до 50 тис. сполук, які до неї не існували у природі. Близько 9/10 первинно видобутої сировини у процесі технологічної переробки йде у відходи, відходами стає основна маса прісної води, якої залишається все менше для людських потреб. За останні 100 років виник потужний фізико-хімічний вплив на довкілля шляхом викидів продуктів антропогенного походження, механізм якого для науки часто невідомий.

Глобальні негативні явища за їх потужністю, масштабом, динамізмом, гостротою, системністю викликають загрозу переростання локальних, регіональних екологічних криз у

загальнопланетарні еколого-економічні катастрофи, які можуть призвести до загибелі земної цивілізації. Статистика свідчить, що в середньому за рік на планеті понад 1 млн людей гине через повені, землетруси, урагани, тайфуни, циклони, цунамі. В Україні за рік виникає до декількох тисяч надзвичайних ситуацій, з них 26% на транспорті, 16% в енергетичних системах, 13% від пожеж та вибухів, 13% через метеорологічну небезпеку, 10% – гідрологічні явища, 9% – отруєння людей.

Головними причинами надзвичайних ситуацій природного характеру є: значне зростання антропогенного впливу на навколишнє середовище; аномальні зміни окремих параметрів біосфери, атмосфери, гідросфери та літосфери; різке зростання рівня урбанізації території, концентрація об'єктів господарської діяльності та населених пунктів у зонах потенціальної небезпеки; недостатній розвиток або відсутність системи моніторингу навколишнього середовища, що унеможливило підвищення точності прогнозування небезпечних природних явищ; незадовільний стан гідротехнічних, протизсувних, протиселевих та інших захисних споруд; недостатні об'єми сейсмічного будівництва, сейсмостійких будинків і споруд; згорання або припинення окремих превентивних заходів для зменшення наслідків негативних явищ. Наукові дослідження загальних тенденцій і варіацій щодо виникнення природних катаклізмів свідчать про стійке зростання кількості та циклічний характер катастроф. Це зумовлює необхідність термінової розробки ефективної системи заходів для запобігання, прогнозування, ліквідації наслідків аварійних ситуацій природного або техногенного походження. Особлива увага приділяється науковій організації господарської діяльності або економіці суспільства, оскільки саме ця діяльність зумовлює основний антропогенний тиск на природу, навколишнє середовище.

Формування наукових дисциплін – природокористування, економіки, які направлені на удосконалення взаємодії природи і людини, зводиться до віддзеркалення процесу пізнання об'єкта дослідження (природно-антропогенного регіону) шляхом виділення системи основних ідей (теорії), сукупності прийомів, за допомогою яких вирішуються конкретні завдання (прикладні

задачі), що ставляться, проводяться філософські узагальнення реальної дійсності, які проявляються через світогляд (методологію). Необхідність створення теорії раціонального природокористування як наукового узагальнення сукупності взаємопов'язаних постулатів, викладених у вигляді завершених міркувань, які логічно пояснюють шляхи вирішення актуальних проблем, що вимагає практика, визначаються техногенезом. З іншого боку, спроби вирішення проблем раціоналізації природокористування традиційними економічними (розробка механізмів обмеженого вживання), санітарно-гігієнічними (збільшення кількості та покращання якості інгредієнтів – ГДК, ГДС) або техніко-регулюючими (тотальне очищення середовища існування) засобами нагадують ситуацію, коли змістовний аналіз за відсутності відповідної наукової бази вироджується в область доречного визначення, непридатність якого компенсується екологічною обширністю [170].

Отже, виникає новий етап наукової кризи в природокористуванні. Він проявляється у зростанні ступеня аномальних явищ і не укладається в розроблені уявлення про закономірності експлуатації природних ресурсів, про їх відновлювальні здібності, а також охорону середовища існування, про необхідність єднання природознавчих та суспільних дисциплін для отримання загальносистемних теоретичних знань правил поведінки, закономірностей перебігу процесів природного та суспільного характеру. Підставою подібного висновку є пануюча нині парадигма антропоцентризму, в межах якої розвивається концепція запізнілого відображення, яка вказує шляхи вирішення конкретних проблем природоохоронної тематики. Однак антропоцентризм у природокористуванні призводить до парадоксу, оскільки в результаті антропогенної діяльності починають змінюватися буферні зони середовища існування. Тому в цих умовах проводиться стратегія збереження популяційних структур, зокрема людських, шляхом установлення більш жорстких нормативних показників кількості та якості ресурсів, що використовуються в господарській діяльності.

Економічні науки як науки про господарську діяльність людини відображають соціальні відносини, політичні погляди, спосіб виробництва, інші ідеологічно-суспільні цінності, що історично склалися. У сучасних умовах, коли рівень розвитку людства виявився настільки високим, що чинить істотний вплив на всі глобальні, загальнопланетарні процеси, минулі й теперішні економічні теорії, основною метою яких було і є подолання сил природи з метою задоволення всезростаючих потреб людей, стають не тільки неефективними, але й небезпечними перш за все для самого суспільства та для інших екологічних систем. Сучасна екологічна криза виникла перш за все через протиріччя між рівнем техніко-економічного прогресу і неусвідомленням людиною свого місця і ролі в розвитку природи, причому розвиток соціально-психологічної свідомості відстає від розвитку продуктивних сил. Тому, як і в минулі епохи (рабовласницькій, феодальній, капіталістичній, соціалістичній тощо) на підставі осмислення накопиченого історичного досвіду господарської діяльності виникали відповідні економічні теорії, сьогодні в епоху глобальної екологічної кризи повинно з'явитися нове економічне вчення, нове осмислення господарських і соціальних відносин. Це вчення на підставі історичного аналізу повинно виявити тенденції соціального мислення, знайти шляхи удосконалення екологічних і соціальних відносин, виробити рекомендації щодо екологічної господарської діяльності, вирішити проблему екологічної напруженості. Все це обумовлює перехід від існуючої традиційної до нової екологічної економіки.

Основним змістом екологічної економіки повинен бути детальний опис економічних учень минулого з метою виявлення причин та тенденцій виникнення екологічних катастроф (економічних, соціальних, атмосферних, геологічних, техногенних тощо), встановлення причинно-наслідкових зв'язків між цими відносинами та екологічними процесами. Другим завданням екологічної економіки є ретельний опис уже відомих екологічних, економічних, соціальних законів розвитку людства і природи в цілому, виявлення та обґрунтування нових законів такого розвитку. Усвідомлення і систематизація вказаних законів дозволить проводити реальний аналіз причин

виникнення катастрофічних ситуацій, прогнозувати еколого-економічні результати тих або інших видів господарської діяльності, здійснювати відповідний синтез еколого-соціальних, еколого-економічних, еколого-технічних та інших об'єктів і систем, тобто здійснювати усвідомлений вибір напрямків розвитку людства. Тому екологічна економіка повинна являти собою інтелектуальний прорив свідомості людства у сферу екології як науки про самоорганізацію, самоадаптацію всіх природних систем нашої планети.

Отже, екологічна економіка повинна стати інтегруючою, загальноінтелектуальною, фундаментальною, загальноосвітньою дисципліною, яку повинні вивчати не лише всі студенти вищих навчальних закладів, але й учні загальноосвітніх шкіл. Проблеми диспропорцій розвитку свідомості й технічного прогресу можна буде вирішити тільки тоді, коли еколого-економічна ідеологія відобразиться в умах всіх членів суспільства. Оскільки буття визначає свідомість, реалізація ідей екологічної економіки стимулюватиме відповідне переосмислення інших суспільних дисциплін, формування нового історико-філософського, соціально-політичного, науково-технічного світогляду.

У *першому розділі* навчально-методичного посібника, що пропонується студентам, розглядаються основні положення сучасної економіки природокористування, історичні та інтелектуальні умови розвитку еколого-економічних наук, обґрунтовуються основні визначення і вихідні терміни екологічної економіки, викладаються концептуальні та науково-методологічні основи економіки природокористування. *Другий розділ* (модуль 1) навчального посібника присвячений систематизації відомих еколого-економічних постулатів природокористування, семантичному аналізу основного закону і центрального принципу екології та їх наслідків, опису вихідних постулатів за сферами дії та застосування. Аналіз системи еколого-економічних постулатів дозволяє зробити логічний висновок, що основою всіх процесів на планеті є діяльність живої речовини, живої матерії, живих організмів та їх угруповань, тому робиться методологічне узагальнення гіпотез походження і напрямків розвитку біологічних ресурсів.

Прикладним напрямкам розвитку теорії екологічної економіки присвячені третій, четвертий розділи навчального посібника. У *третьому розділі* (модуль 2) розглядаються поняття, класифікація, кількісні та якісні показники ресурсів навколишнього середовища як джерел існування живих організмів. Економіка як сфера та засіб функціонування найбільш розвиненої живої речовини розглядається в четвертому розділі (модуль 3), де на підставі аналізу сучасних економічних концепцій та їх можливостей щодо вирішення еколого-економічних проблем обґрунтовується стратегія сталого еколого-економічного розвитку. Для вирішення еколого-економічних проблем сталого розвитку суспільства необхідна відповідна свідомість, тому приводиться методичне забезпечення розв'язання конкретних завдань екологічної економіки.

Матеріали розробили: Т.П. Блажкевич – розділ перший, 2.2; 2.3; 3.1–3.4; 3.5.1; 3.6; 4.1–4.4.

В.В. Волочков – 2.1; 2.4; 3.5.2; 3.5.3; 4.5; 4.6; 6.1.

Вступ, розділ п'ятий та 6.2 розробили сумісно Т.П. Блажкевич та В.В. Волочков.

1. Місце та значення навчальної дисципліни

1.1. Історичні та інтелектуальні умови виникнення і розвитку еколого-економічних наук

Виникнення, розвиток і становлення будь-якої науки тісно пов'язані з узагальненням інтелекту людства, що являє собою накопичення інформації про минулий, сучасний та майбутній розвиток живої матерії. Так, на ранніх етапах пізнання навколишнього світу спочатку виникли архітектура та живопис як осмислення реальної дійсності, пізніше астрономія і навігація – науки, що узагальнюють спостереження небесних тіл. У XIX столітті бурхливо розвинулися металургія, механіка і математика, які інтегрували пізнання в області взаємодії абіогенних об'єктів, явищ і процесів. Початок XX століття характеризується науковими винаходами фізиків, хіміків, кібернетиків, програмістів, що відобразило прорив людської свідомості в глибину атома матерії і суть інформаційних потоків. Сьогодні найбільш актуальними стали соціологія, економіка та екологія, оскільки людство почало усвідомлювати себе, живу матерію, суспільні закони, закони господарської діяльності, закони взаємодії всього живого і неживого на планеті та в космосі. У найближчому майбутньому пріоритетними ставатимуть екологія як наука про розвиток всього світоутворення та екологічна економіка – наука, що вивчає закони, закономірності та правила таких соціальних відносин, які не суперечать законам розвитку природи.

Будь-що нове викликає у людства масовий потік спроб реалізувати ідеї і тим досягти певних успіхів у суспільстві. Саме цим можна пояснити масове виникнення наук еколого-економічного спрямування, які в першу чергу потребують чіткого визначення, систематизації та стандартизації усіх початкових термінів, аксіом і постулатів. Перш за все такої формалізації потребує найбільш неоднозначно визначене в літературі поняття “навколишнє середовище”, оскільки із семантики зрозуміло, що це поняття не може бути визначене абстрактно.

Оскільки поняття економіки однозначно пов'язане з діяльністю людини, то і поняття “навколишнє середовище” слід трактувати як середовище, що оточує одну людину, декількох людей або суспільство в цілому. Але тоді до навколишнього середовища необхідно віднести все, що існує в природі. Однак для біологічних об'єктів навколишнє середовище традиційно визначають як середовище існування відповідних живих організмів або середовище, яке має необхідні для життєдіяльності організму фактори – ресурси харчування, дихання, інший обмін речовин та умови (температуру, вологість, тиск тощо).

Тому навколишнє середовище по відношенню до людини також потрібно розглядати як середовище її життєдіяльності або господарської діяльності з відповідними необхідними факторами – ресурсами (світла, повітря, води, ґрунту, рослин, тварин, корисних копалин) та умовами – клімату (температури, вологості, тиску, вітрів), сонячної, космічної та фонові радіації, рівня забруднення ґрунту, повітря і води. Саме в такому контексті більшість авторів і розуміють ресурси навколишнього середовища, з яким взаємодіє людина у процесі господарської діяльності.

Якщо навколишнє середовище розглядати як середовище господарської діяльності людини, то виникає ідея охорони цього навколишнього середовища, оскільки така охорона передбачає оптимальну взаємодію людини і довкілля, адже людина не може здійснювати свою господарську діяльність, не використовуючи ресурси навколишнього середовища та сприятливі умови цього середовища. Отже, захистити навколишнє середовище від людини означає позбавити її умов та ресурсів життєдіяльності, тобто існування. Охорону навколишнього середовища та покращання екологічної ситуації розуміють як зменшення антропогенного тиску, скорочення чисельності населення, закриття підприємств, консервацію та заліснення земель тощо.

Не дивлячись на багатовікову історію, поняття “економіка” також ще не знайшло загального однозначного трактування і по-різному визначається фахівцями різних наукових та філософських течій. У давні часи економіку визначали як *науку про організацію і ведення будь-якої господарської діяльності*

людини. Оскільки будь-який вид діяльності припускає взаємодію з навколишнім середовищем, використання його ресурсів, то кожна галузь такої традиційної економіки може бути визначена як економіка природокористування.

Традиційна економіка, основні проблеми якої посилюються, базується на екстенсивних та інтенсивних технологіях, які завжди призводять до підвищення темпів і збільшення обсягів використання ресурсів, забруднення навколишнього середовища та погіршення умов життєдіяльності людей. Альтернативою таких технологій є екологічна господарська діяльність, коли темпи і обсяги використання ресурсів навколишнього середовища вписуються в природні цикли обміну енергії, речовини та інформації в екосистемах, у яких функціонує людина. Така господарська діяльність є екологічною, оскільки забезпечує життєдіяльність людства завдяки регенерації ресурсів та умов навколишнього середовища.

Предметом економіки природокористування і екологічної економіки як загальнотеоретичної дисципліни є визначення вихідних термінів, аксіом, екологічних та економічних законів, принципів і методів екологічного господарювання. Метою цієї дисципліни є загальнонаукове осмислення еколого-економічної проблематики, формування еколого-економічного світогляду, а завданням – обґрунтування шляхів реалізації сталого розвитку суспільства. Практичними напрямками вказаної дисципліни є різні сфери екологічної господарської діяльності – економіка екологічного сільського господарства, екологічної промисловості, екологічного енергозабезпечення тощо.

Наприклад, метою економіки екологічного сільського господарства буде стійке забезпечення продуктами харчування сучасного і майбутнього поколінь людей без скорочення їх чисельності, оскільки першою ознакою несприятливої екологічної ситуації для будь-якої популяції прийнято вважати скорочення її чисельності, що спонукає людство до охорони певних видів тварин. Завданнями економіки екологічного сільського господарства є обґрунтування виробництва такої кількості та якості продукції рослинництва і тваринництва, що не лише забезпечує максимальні потреби всіх або певної групи людей, а й створює трофічні передумови існування

максимальної чисельності населення на нескінченному інтервалі історичного розвитку.

Аналогічно можна сформулювати предмет, мету та завдання екологічної економіки легкої, важкої та будь-якої іншої галузі промисловості, будь-якого виду господарської діяльності людини. При цьому вказаний вище критерій вирішення завдань певних видів екологічної господарської діяльності обумовлюється тим, що людина не тільки негативно, але і позитивно впливатиме на навколишнє середовище, не тільки погіршуючи, але і покращуючи екологічну ситуацію як для себе, так і для інших видів живих організмів.

Відомо, що не всі тварини (наприклад, мамонти) зникли через втручання людини. Навпаки, більшість їх видів збережені, відновлені і навіть збільшили свою чисельність завдяки заповідникам, заказникам і зоопаркам, створеним людьми. Отже, природа максимізує сталість та надійність живої матерії, які залежать перш за все від складності організаційної структури трофічної мережі та обсягу ресурсів середовища існування живих організмів. Для цього потрібен особливий інтелект, спрямований на зміцнення, оздоровлення та розвиток живої речовини, створення потужних засобів впливу на навколишнє середовище, вилучення його ресурсів, промислової переробки цих ресурсів з метою максимального задоволення зростаючих потреб суспільства.

Особливого значення серед прикладних еколого-економічних дисциплін набуває економіка природокористування. Вперше термін “природокористування” виник наприкінці 50-х років ХХ століття, коли стало очевидно, що ресурси навколишнього середовища обмежені, а екологічні наслідки господарської діяльності людини можуть бути катастрофічними. У подальшому цей термін став використовуватися майже у всіх наукових дослідженнях, у яких термін “природокористування” вчені розуміли як сукупність усіх форм дії суспільства на природне середовище та як інтереси конкретних зацікавлених суб’єктів господарської діяльності певних природоексплуатуючих і природовідновлюючих галузей.

Наведений термін “природокористування” виникає з антагоністичних відносин людини і природи, які сформувалися ще

на початку існування людства і про які неодноразово говорили такі відомі люди, як Л.М. Толстой, А.А. Мічурін, О.І. Опарін. Вони вважали, що від природи треба брати все і що це є нашим завданням. Якщо ж виходити з того, що людина є частиною природи, то поняття природокористування втрачає логічний зміст, оскільки вплив природи на людину і людини на природу може здійснюватися як цілеспрямовано та усвідомлено, так і випадково, шляхом використання і відновлення властивостей навколишнього середовища. Тому будь-яка діяльність людей, які є елементами природи, може бути представлена логічною та гармонійною взаємодією суспільства і навколишнього середовища.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть значення термінів *традиційна економіка* та *екологічна економіка*.

2. На яких технологіях базується традиційна економіка?

3. Визначіть предмет, мету, завдання економіки природокористування.

4. Поясніть зв'язок та особливості економіки природокористування та екологічної економіки.

5. Наведіть приклади традиційних та екологічних технологій в економіці природокористування.

1.2. Визначення вихідних термінів та аксіом економіки природокористування

Вчені, які досліджували це питання, дають декілька визначень поняття природокористування:

1) сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і заходів з його збереження;

2) сукупність продуктивних сил, виробничих відносин та відповідних організаційно-економічних форм і установ, пов'язаних з первинним привласненням, використанням і відтворенням людиною об'єктів оточуючого природного середовища для задоволення її потреб;

3) використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва з метою задоволення матеріальних та культурних потреб суспільства;

4) сукупність впливів людства на географічну оболонку Землі;

5) комплексна наукова дисципліна, що досліджує загальні принципи раціонального для даного історичного моменту використання природних ресурсів людським суспільством [147, с. 404–405].

Завданням природокористування як науки є розробка загальних принципів здійснення будь-якої діяльності, пов'язаної з безпосереднім користуванням природою та її ресурсами чи зі змінюючими впливами на неї. Кінцева мета цієї розробки – забезпечити єдиний підхід до природи як до загальної основи праці, а об'єктом природокористування як науки служить комплекс взаємовідносин між природними ресурсами, природними умовами життя суспільства та його соціально-економічним розвитком. Предметом такого користування є оптимізація цих відносин, прагнення до збереження та відтворення середовища життя [147, с. 405].

Відповідно до наведених визначень природокористування включає:

- видобування та переробку природних ресурсів, їх відновлення та відтворення;
- використання та охорону природних умов середовища життя;
- збереження, підтримку, відтворення, відновлення та раціональну зміну екологічного балансу, рівноваги, квазі-стаціонарного стану природних систем, що є основою збереження природного ресурсного потенціалу розвитку суспільства.

Природокористування як сфера знання включає в себе елементи природничих, суспільних і технічних наук, у тому числі охорону природи з її розділами – охорону атмосфери, води, оточуючого людину природного середовища, енвіроментологію, енвіроменталістику, енвіроменталізм, ресурсоведення, екологію, екологію, економіку природокористування тощо. В організаційному відношенні природокористування може вважатися таким же самостійним розділом знань, як фізика, географія, біологія тощо [147, с. 405].

Енвіроментологію розглядають як комплексну дисципліну про оточуюче людину середовище, головним чином природне,

Його якість та придатність до господарської діяльності. Іноді цю науку розуміють не як загальну раціоналізацію природокористування, а як охорону природи, охорону навколишнього середовища, але охорону природи традиційно розуміють як введення заборони на деякі види господарської діяльності. Енвайроменталістика є технічним додатком до енвайроментології, у якому розглядаються способи і методи очищення викидів газів і скидів стічних вод, реутилізації відходів, технічні прийоми покращання якості ресурсів та засоби взаємодії з навколишнім середовищем. Енвайроменталізм – це теорія управління середовищем життя та соціально-економічним розвитком, виходячи з уявлення про людину як частину біосфери. На відміну від консерваціонізму (екологістичної течії, яка закликає до повного і безумовного збереження біосфери та всіх її елементів в незміненому “дикому” першопочатковому стані згідно з концепцією “нульового росту”, “мінімуму збитку”, “звороту до печер” тощо), енвайроменталізм виходить з розуміння необхідності та неминучості перетворення природи в інтересах людини. Його науковою, методологічною основою є енвайроментологія, фундаментом якої є сучасна екологія, а безпосереднім інструментом, прикладною основою – енвайроменталістика як їх сполучна ланка. Отже, розуміти енвайроменталізм як науковий та суспільний рух за охорону навколишнього середовища помилково [147, с. 609].

Екологія – це наукова дисципліна, що досліджує “еконекол” (економіка + екологія) – сукупність явищ, де суспільство виступає як соціально-економічне ціле разом з ресурсами навколишнього середовища (природними ресурсами), які пов’язані позитивними та негативними зворотними зв’язками (при раціональному природокористуванні, коли з покращанням загальних екологічних умов швидше розвивається економіка, та при нераціональному природокористуванні, коли швидкий технологічний розвиток без урахування екологічних обмежень призводить до вимушеного застою в економіці). Отже, екологія аналізує еколого-економічні системи різного рівня ієрархії, межі допустимих навантажень на природне

середовище та комплексні шляхи подолання об'єктивних лімітів, що виникають у природокористуванні. По суті вона є науковою дисципліною про “економію природи” – одну з наукових основ екологічного розвитку живої речовини, яку поділяють на глобальну, регіональну, локальну екологію, екологію Світового океану, суходолу, пустель, лісів тощо. Екологія – синтетична (міжгалузєва) наука про загальні, головним чином історичні, еколого-соціально-економічні закономірності розвитку системи “суспільство-природа” [147, с. 597].

Економіка природокористування – це розділ економіки як науки про господарську діяльність людини, у якому вивчаються питання економічної (а в деяких випадках – і неекономічної) оцінки природних ресурсів та збитків від забруднення навколишнього середовища. Ця галузь науки досліджує методи ефективного впливу на природу з метою підтримки динамічної рівноваги речовини, енергії та інформації у природі. Витрати на підтримку цієї рівноваги створюють досконало визначені умови відтворення матеріальних благ як в теперішньому, так і в майбутньому, тому основним питанням економіки природокористування є забезпечення росту ефективності витрат на підтримку нормальних природних умов життєдіяльності. Економіка природокористування розширяє сам критерій економічності. Такий критерій, з точки зору економіки природокористування, повинен включати не тільки мінімально можливі витрати суспільної праці (живої та уречевленої) для задоволення кожної одиниці потреб суспільства, але і мінімально можливі витрати на підтримку динамічної рівноваги в природі, порушення якої виникає внаслідок діяльності людини [147, с. 597].

Більш складне тлумачення економіки природокористування базується на спробі вирішення двох пов'язаних між собою питань:

1. Як з точки зору економіки можна ефективніше використати ресурси виробництва та споживання?
2. Які існують найбільш економічно доцільні методи запобігання або ліквідації забруднення навколишнього середовища?

Ці питання повинні вирішуватися з урахуванням змін особистих, суспільних, споживацьких та виробничих потреб у ході розвитку продуктивних сил, прогресу науки і техніки.

Інколи економіку природокористування розглядають як екологічно рівноважну економіку, що будується на принципах раціонального природокористування. Раціональне природокористування – це система господарської діяльності, яка забезпечує економну експлуатацію природних ресурсів і умов, найбільш ефективний режим їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів суспільства, збереження здоров'я людей. Отже, раціональне природокористування – це високоефективне господарювання, яке не викликає різних глобальних змін природно-ресурсного потенціалу оточуючого природного середовища, що можуть спричинити шкоду здоров'ю людей і навіть загрозувати існуванню життя. Нераціональним (хижацьким, марнотратним, екстенсивним та інтенсивним) природокористуванням буде така система діяльності, яка не забезпечує збереження природно-ресурсного потенціалу – можливості екологічної системи без збитку для себе віддавати необхідні людству ресурси або виконувати корисну для нього роботу в межах даного історичного типу господарської діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Розгляньте основні визначення поняття природокористування, що існують в науковій літературі.
2. Сформулюйте завдання природокористування як науки.
3. Які елементи та процеси включає природокористування?
4. Які сфери знань включає природокористування?
5. Дайте визначення та розгляньте взаємозв'язок енвайроментології, енвайроменталістики та енвайроменталізму.
6. Дайте визначення та розгляньте взаємозв'язок екології, економії та економіки природокористування.
7. Поясніть поняття “раціональне” та “нераціональне” природокористування, їх зв'язок з природно-ресурсним потенціалом.